

Világtükör

Helen Connell

Nevelés és tolerancia



- A tolerancia éve: 1995 -

Miért szükséges, hogy az UNESCO ilyen élesen irányítsa rá a figyelmet egy olyan értékes és kevésbé látványos célra, mint a tolerancia? Talán azért, mert témái problematikusabbak, kihívásai mélyebbek, mint amilyeneknek első látásra tűnnek.

Vegyük tekintetbe az intoleranciának és a közömbösségnek – a tolerancia ellentéteinek – a társadalmi struktúrákba beépült és a mindennapos magatartásban megnyilvánuló folyamatos érvényesülését világszerte. Az intoleranciának közömbösségtől ösztönzött akadálytalan, erőszakos konfliktusokban is megnyilvánuló helyi növekedése csak visszatetsző, de – ha számításba vesszük a társadalmi, gazdasági és környezeti tényezők kölcsönös összefüggését – világméretben már katasztrofálisnak ígérkezik.

Ezek ellenére célul tűzni egy toleráns világrend elérését, és gyakorlati megvalósítását, semmi esetre sem egyszerű és ellentmondásmentes. A koncentráció a toleranciára nevelésre ugyan még nem oldja meg a kérdést, de az előrehaladás egyik útjának tekinthető.

Vitatott téma a tolerancia

Egy békés, jogkövető társadalom kereteiben élő egyes emberek és csoportok között is létezhetnek etnikai, vallási, politikai alapú konfliktusok, valamint értékrendbeli, az egyéni motivációk és képességek eltéréseiből eredő feszültségek. A történelem ebben a vonatkozásban alig képes nekünk tanácsot adni, amennyiben azt a konfliktusok és az intoleranciák történeteként fogjuk fel. Ugyanakkor a népeket egymás ellen uszító események is jó forrásai voltak a harmónia létrehozására irányuló elképzeléseknek és eszméknek.

A világ minden nagyobb kulturális régiójában tradíciója van a különbségek békés úton való megoldásának. Így az európai kultúrkörben a XVII. század keserű vallási konfliktusai arra indították *Locke*-ot, hogy megírja levelét a toleranciáról, követelje az egyház és az állam szétválasztásával kapcsolatosan valamennyi állampolgár számára a vallásszabadságot. *Locke*-nak az ezzel összefüggő felfogása később tovább szélesedett: felölelte az egyének és csoportok közötti hit- és magatartásbeli különbségek több aspektusát. De felvetette már a szabadság és tolerancia határainak a kérdését is.

A toleranciának ez a modern koncepciója arra az optimista feltevésre épült, hogy saját tevékenységünkkel segíteni tudjuk a Planétánkon kialakult élet jobbá tételét. Ezt a régi eredetű meggyőződést nagymértékben erősítette a felvilágosodás filozófiája, amely szerint, megteremtve az eltérő hiedelmeket valló népek békés és konstruktív érintkezésének a bázisát, előre tudunk haladni a békés nemzetközi

társadalom megvalósítása felé, amint az *Comenius* és mások látomásaiban megjelent, s amelyet napjainkban az UNESCO emberi jogokról kiadott deklarációja őriz.

Melyek egy toleráns rendszer jellemzői? A toleráns rend megadja az alapvető társadalmi és emberi jogokat. Az állampolgár szabadon – mások beavatkozása nélkül – követheti az általa választott hitet és gyakorlatot, legyen az a vallással, politikai meggyőződéssel, etikai választással, társadalmi és személyes értékekkel vagy az interperszonális kötődésekkel összefüggő. Az ilyen rendszer elvi alapja a kölcsönös tisztelet. Ezt a tiszteletet személyes szinten az egyén nem mindig tudja könnyen megadni embertársainak.

A következőkben megállapításaink a toleranciának „erős”, „világos és aktív, értékelkötelezettségből fakadó értelmezésére vonatkoznak,¹ ellentétben a tolerancia köznyelvi, pontatlan és kétértelmű, „gyöngö”, valójában mintegy a közömbösséggel szembeni védekezést magában foglaló felfogásával. Ennek megfelelően egy toleráns rendszerben nem könnyű eldönteni, hogy a gyakorlatban hol kell meghúzni a határvonalat az elfogadható, a tolerálható és az elfogadhatatlan a nem tolerálható között. Természetesen látszólagos és feloldandó ellentmondás az, hogy bár a tolerancia a különbözőség, a másság elfogadása, de mivel a fairségnek, az igazságosságának és a harmóniának kell uralkodnia, mégis vannak határai, csakúgy, miként a szabadságnak. Tolerálhatjuk-e a tolerálhatatlant? Elfogadhatjuk-e a szélsőséges csoportok és egyének maguk hirdette „jogát” a társadalmat károsító, mások szabadságát sértő deklarációkra és akciók végrehajtására?

A tolerancia nem egydimenziós terminus. Nem vonhatja maga után az adott valóság kritikátlan elfogadását. Korántsem! Hiszen a toleráns társadalom nem lehet szabályozatlan, *laissez faire* vagy anarchikus. Képes kell legyen arra, hogy megvédje magát azok befolyásának, példájának a terjedésétől, akik azt kívánják, hogy őket tolerálják, de egyidejűleg tagadják mások jogát erre.

A tolerancia és az intolerancia mindenütt a Földtekén mélyen beágyazott az adott ország társadalmi szövetékébe, hiedelemrendszerébe. Világunk ma a tolerancia határainak a kiépitését és a toleráns társadalmak szerkezetének, védelmének létrehozását szorgalmazza. Aktualitása ellenére a tolerancia komplex fogalma nem kellően tisztázott, a vele kapcsolatos filozófiai vita megoldatlan. Ennek ellenére a pedagógia világában teljes az egyetértés a tekintetben, hogy a tolerancia alapvető, egyetemes, bár nem teljesen világos tartalmú érték, minden társadalomnak és nevelési rendszernek célja kell legyen a másság elfogadásának előmozdítása, a törekvés arra, hogy véget vessen mindannak, ami nem tolerálható. A toleranciára nevelés ösztönzendő a nevelő tevékenység valamennyi szintjén, de nem várható a pedagógiától, hogy egyedül viselje annak minden terhét. A családnak, a munkahelynek, a közösségnek társulnia kell az iskolához, e nélkül a pedagógiai tevékenység sem vezethet eredményre.

Neveltnek lenni e tekintetben részben a társadalomban megnyilvánuló különbözőségek jelentőségének a megértését, a keletkező konfliktusok ésszerű megoldási módjának az ismeretét, és annak az elfogadását jelenti, hogy „másnak lenni” – emberi és társadalmi értelemben – nem egyenlő azzal, hogy „rossznak lenni” vagy „elfogadhatatlannak lenni”.

¹ Droit, R.-P. Les deux visages de la tolerance. In: Droit, R.-P. ed. La Tolerance Aujourd'hui. UNESCO, Paris, 1993.

Kihívások a tolerancia tanítása-tanulása iránt

Bár a tolerancia már régóta egyike az iskola által elfogadott egyetemes értékeknek, viszonylag újabb keletű az a megkülönböztetett figyelem, amelyben napjaink nevelési intézményeiben részesül. Ezt a mindinkább pluralizálódó társadalmak kihívásai – a népességszám emelkedése, a hatalmas városi konglomerátumok gyors terjeszkedése és az etnikai konfliktusokban gyökerező erőszak növekedése, a nélkülözés, az önző individualizmus – ösztönzik. A megelőző pedagógiai nemzedék egyes elszigetelt személyiségvonások fejlesztése mellett olyan összetett pedagógiai feladatokra hívta fel a figyelmet, amelyek csakis az iskola valamennyi pedagógusának az együttműködésével, a nevelési-oktatási folyamat egészében oldhatók meg. Szorgalmazták a békére, a demokráciára, a nemzetközi megértésre, a környezettel kapcsolatos felelősségre nevelést. Hangsúlyozták, hogy ezek az egész curriculumot áthatják, és gyakorlatba átültetésük az iskola teljes életére kiterjed. A toleranciára nevelés a felsoroltak egyik családtagjának tekinthető. Azokkal társulva, a curriculumot átszövő jelentős feladatokként egymást nagymértékben erősíthetik. A toleranciára nevelés erősödése napjainkban kiváltképpen indokolt, kérdés azonban, hogy ez milyen utakon lehetséges.

A tolerancia tanulása és tanítása számos *kihívást* támaszt a pedagógusokkal szemben. Szóljunk e helyütt a három legfontosabbról.

Az *első* közülük a vele kapcsolatos *pedagógiai és curriculáris feladatok meghatározása*, és annak számbavétele, hogy teljesítésük milyen személyiségvonások kialakulását vonja maga után. Négy ilyen javasolt nevelési feladatelemet különböztethetünk meg.

a) *Disztinálásra, diszkriminációra* van szükség. A diákoknak meg kell tanulniuk és fel kell ismerniük az emberek közötti különbözőségeket sokféle fajtáját, legyenek azok egyéni (a vérmérséklettel, egyéni képességekkel és képességekkel vagy életkorral összefüggőek) vagy csoport, közösségi, vallási, nemzeti jellegűek. Ez megkövetel tőlük észlelést, ismereteket, reflexiót és megértést, maga után vonja ezen személyiségvonások alakulását, megszilárdulását.

b) *Kialakítandó a kritikai értékelés.* Pozitív érdeklődés ébresztendő a különbözőségekről, el kell sajátítani a másságok értékelésének a képességét és a velük összefüggő állásfoglalás megfelelő kifejezését. Ez maga után vonja az interpretáció és az ítéletalkotás kognitív készségeit csakúgy, mint a hajlamot erre.

c) *Képesnek és készek kell lenni a megfelelő helyzetekben – felismerve a tolerancia határait – a toleráns cselekvésre.* Mindkettő hajlamot és gyakorlati kompetenciát igényel, von maga után.

d) *El kell sajátítani a képességet annak korrekt megítélésére, hogy mely helyzetben kell toleránsan viselkedni, és melyiket kell tolerálhatatlannak minősíteni.* Képesnek kell lenni továbbá a situációnak megfelelő cselekvés következetes megválasztására. Ez az előbbieken említettek mellett a megkülönböztetés képességét vonja maga után és a személyiség struktúrávaltozására vezet.

A feladat tehát: képessé tenni mind a tanárokat, mind a tanulókat arra, hogy megértsék embertársaikat, helyezkedjenek szembe az előítéletekkel, és a különböző helyzetekben alkossanak minél teljesebb képet az egyénekről és csoportokról. Szükség van a „kognitív diszsonanciára”, a szokványos formák megtörésére. Mindezek azonban a pedagógustól a tanítás és nevelés magas szintű készségeit követelik. Világosan meg kell különböztetni az értékek iránti kritikus elkötelezettséghez vezető pozitív nevelői megközelítést a káros indoktrinációtól, amely tagadja az

egyénnek azt a jogát, hogy maga válasszon az értékek között, és amelynek stratégiája lefekezzi az alternatív nézetek megnyilvánulását, megfélemlíti a kritikus értékelést.

A második kihívást a toleranciára nevelés tudományos alapjának a megteremtése jelenti. Az értékekre nevelés fontosságának széles körű elismerése és az elméleti, valamint elemző tanulmányok jelentős száma ellenére ugyanis az értékekre nevelés kutatási bázisa szélsőségesen, sőt: veszélyesen szűk. Ez egyfelől e terület kutatásának nehézségeivel, másfelől azzal magyarázható, hogy alig van olyan pedagógus, aki magát „értékekre nevelőként” definiálja, szemben azok sokaságával, akik szaktanárnak vallják magukat. Ismeretes ugyan néhány tanulmány és értékelés a toleranciára neveléssel kapcsolatos innovációs tevékenységről, dokumentáció és reflexió az iskolai gyakorlatról és van egy nagyobb áttekintés az értékekre nevelésre vonatkozóan.² Az igazolt tudományos ismeretek felhalmozódásáig alapot jelenthet a munkához egyes iskolai pedagógusok, illetőleg a nem formális szektorban dolgozó nevelők már rendelkezésre álló tapasztalata.

A harmadik fontos kihívást jelentik a tolerancia tanulásának-tanításának gátjai és akadályai. Ezek első csoportja az egyén szintjén jelentkezik. Kihívást jelent a tanár iránt, hogy iránt segítséget nyújtson a diákoknak abban, hogy miként irányíthatják energiájukat a másság tolerálásával kapcsolatos problémák konstruktív, agresszió- és erőszakmentes megoldására. E vonatkozásban nem lehet eléggé kiemelni az iskolai testi nevelés, valamint a tanulók által szabadon választott, az erőgyűjtést és a pihenést szolgáló fizikai aktivitás szerepét. Az ügyes tanár – megfelelő irányítással – képes az agresszív és ellenséges tettek helyett pozitív küzdőteret találni diákjainak aktivitása számára. – Az akadályok második csoportja a környezet objektív adottságaival függ össze. Nem egyszerű ugyanis a tolerancia értéként való felfogására nevelni olyan környezetben, amely azonnali, erőszakos akciókra csábít. Ez főként lepusztult nagyvárosi körzetekben fekvő, valamint olyan társadalmi környezetbe települt iskolák számára nehéz, ahol a szegregálódás, az éles társadalmi egyenlőtlenségek agresszióra ösztönöznek. Az ilyen környezetben élők szemszögéből nézve ugyanis az erőszakmentesség gyengeségre utal. Ezt a feltételezett összekapcsolódást szét kell törni. Egyfelől annak a bemutatásával, hogy ugyan könnyű erőszakot alkalmazni, de hiábavaló, hiszen valójában nem oldja meg a problémát; másfelől annak érzékeltetésével, hogy a feszültségek feloldásának toleráns módja ugyanolyan elhatározottságot és intenzitást követel, mint az agresszív megközelítés. Mindenesetre az, amit a diák a környezetében tapasztal, aláaknázhatja az oktatásban közvetített eszméket. A szegregált iskolák, a hierarchikus köznevelési rendszerek nem kedveznek a toleranciára nevelésnek.

A pedagógia válaszai

A kihívásokra adandó pedagógiai válaszoknak a toleranciával kapcsolatos célokra kell építeniük. Szem előtt kell tartaniuk azonban, hogy mi az, ami reálisan teljesíthető az iskolák és más nevelési intézmények által, számolva ellátottságukkal, nevelési lehetőségeikkel, valamint az őket érő sokféle, közöttük negatív hatásokkal is.

² Moon, R.: Humanities and Arts Education. Summary paper reporting a review of issues prepared as part of the OECD/CERI project „The curriculum Redefined: Schooling for the 21-st Century.” CERI/CR (93) 4. OECD Paris, 1993.

A toleranciát érintő, rendszerszintű iskolapolitika

Az iskola társadalmi környezete jelentősen befolyásolja a tanulók mindennapi tapasztalatait. Szegregált, a tanulókat valamilyen szempontból elkülönítő iskola-rendszeren belül (például csak fehér vagy csak fekete bőrűek számára létesített iskolákban) a tanulóknak nincs lehetőségük arra, hogy megismerjenek töfők valamilyen szempontból különböző, „más” társakat. Ahol az iskola-rendszer – visszatükörözve a nemzeti közösségen belüli feszültségeket – vallási vagy etnikai határvonalak mentén megosztott, ott komoly nehézségekkel kell szembenéznie a toleranciára nevelésnek: elmulasztott lehetőséget jelent. A diákoknak hiányoznak ugyanis a tolerancia kialakításához szükséges tapasztalatai. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az integrált – a különböző szempontokból „más”, a valamennyi gyereket befogadó – iskola pusztá léte elegendő volna az eredményes toleranciára neveléshez, hiszen az nagymértékben függ attól, hogy az intézmény miként működik.

A tolerancia több országban – sok esetben UNESCO nemzetközi egyezmények alapján – az iskola-rendszer számára hivatalosan előírt értékek egyike. A kisebbségi jogokat garantáló, a rasszizmust és a diszkrimináció más formáit elítélő nemzetközi konvenciókon és törvényes előírásokon, az UNESCO-ajánlások egész során keresztül megtörtént a tolerancia meghatározása és tartalmának kiterjesztése is. Ez kedvező fejlődést jelentett a közoktatás-politikák számára a toleranciára nevelés céljainak és irányainak körvonalozása szempontjából. Sajnos a nemzetközi egyezmények pusztá elfogadása nem elegendő, a konvenciókat sok esetben nem ratifikálják, az ajánlásokat a gyakorlatban nem követik és nem tartják tiszteletben. Kevés beszámoló és kutatás tanúsítja, miként fordították azokat le a gyakorlat nyelvére. A határozatokat elfogadó országok közoktatás-irányításával szemben szükség van újabb kihívásokra, hogy megvilágítsák, mi történt konkrétan a curriculumok céljai és a pedagógiai feladatok vonatkozásában a határozatok implementációja érdekében. Néhány jó példa azonban már mutatja, hogy a közoktatási rendszer szintjén miként irányítható a toleranciára nevelés erősítése az iskolákban.

Amikor az Amerikai Egyesült Államokban elrendelték, hogy nem létezhetnek szegregált iskolák, s meghatározták az elkülönítés megszüntetésével kapcsolatos helyi feladatokat, az elkülönítés kedvezőtlen hatásainak elkerülésére sokféle megoldás született. Egyik eszköze volt például az ún. kötelező „buszozás”, amikor olyan területeken, ahol a különböző etnikumok lakóhelyileg elkülönülve éltek, a tanulókat autóbusszokkal szállították az iskolába a régióiban (esetenként azon kívül is). Olyan módon történt a beiskolázás, hogy minden iskolában az egyes etnikumokból származó diákok közösségüknek a számarányában legyenek reprezentálva.

Ugyancsak az USA-ban hozták létre a „mágnes iskolák” sajátos rendszerét. Ezeket a jól dotált, kitűnő pedagógiai minőséget reprezentáló, gyakran valamiféle specializációt is megvalósító intézményeket kisebbségi régiókba telepítették, ahova erősen szelektív alapon veszik fel – akár az iskolától igen nagy távolságra lakó – gyerekeket is.

Más típusú próbálkozásokat jelentenek az *integrált iskolai* kezdeményezések. Életre hívnak olyan osztályokat, amelyekbe különböző életkorú tanulók járnak, avagy olyan „normál” csoportokat, amelyekbe jelentős tanulási nehézségekkel és más problémákkal, különféle képességihiányokkal küszködő diákok tanulnak egy osztályban. Ez utóbbiak kitűnő alkalmat adnak arra, hogy a gyerekek pozitív kapcsolatokat létesítsenek olyan társaikkal, akikkel más körülmények között

sohasem találkozhattak volna, s akikhez nyilván idegenkedéssel és a felsőbbrendűség érzésével közeledtek volna.

Az egymástól kulturálisan nagymértékben különböző tanulókat befogadó iskolák innovatív programjainak sikerében nagy szerepet játszik hajlékonyságuk mértéke, amellyel a helyi viszonyokhoz alkalmazkodnak. Az iskolarendszer decentralizáltsága tehát jelentősen befolyásolja az egyes iskolák szintjén folyó toleranciára nevelés lehetőségeit. Azonban a közoktatás központi és helyi szerveinek a pedagógiai innovációkhoz való pozitív viszonyulása nélkül a megújítás iskolai módszerei egymagukban nem biztosíthatják a sikert.

Toleranciára nevelés az iskoláskor előtt

A kora gyermekkorban a legfontosabb a szülők, a családtagok, a gyermek-intézményekben dolgozó szakemberek példája. A szülők, bár vannak közvetlen pedagógiai tapasztalataik, általában nincsenek tudatában modell szerepüknek. A kisgyermek, aki az otthoni körülmények között látja szüleit, rokonait, azok barátait, a családban szerzi első benyomásait a toleranciáról vagy éppen annak hiányáról. A kisgyermekkorban a szakképzett nevelők a napi élet feszültségeitől mentes körülmények között a kicsinyek elé standard magatartási követelményeket állítanak, s tőlük azoknak megfelelő viselkedést követelnek. Ezek azonban sok gyermek családi környezetétől idegenek. Fontos tehát, hogy a kicsinyekkel foglalkozó szakemberek jól ismerjék és értsék meg a gyerekek otthoni körülményeit, a szülők attitűdjeit és értékeit.

A koragyermekkorban nevelésben – eltérően az iskolai neveléstől – nagyobb hangsúlyt kap a szociális készségek és a személyiség fejlesztése, mint az intellektuális képességeké, készségeké. A francia óvodákban például már a hároméves kortól ösztönzik és erősítik az óvodások konstruktív és együttműködő magatartását a gyerekközösség életében. Az ilyen irányú tanulást a későbbi kognitív, érzelmi és egyéb tanulás szempontjából is alapvetőnek tekintik.

Igen fontos a tolerancia megalapozása már a kisgyermekkorban. Sikerében nagy szerepet játszik az a társadalmi környezet, amelyben megvalósul. Az etnikailag, vallásilag és kulturálisan vegyes környezet jobb lehetőséget nyújt a gyerekek közötti különbségeket elfogadó attitűdök természetes fejlődése számára, mint sok homogén nagyvárosi vagy falusi környezet, amelyben nincs alkalom élő, korai tapasztalatot szerezni a másokkal való szabad érintkezésben. Az utóbbiak viszonyai között korán mutatkoznak az intolerancia jelei, egyszerűen a tapasztalatok és a szükséges tudás hiánya következtében. Növekszik tehát a másság elfogadásával kapcsolatban a televízió, rádió, kazetták, könyvek, játékokon keresztül történő tapasztalatszerzésnek a jelentősége.

A szervezés és irányítás iskolai szintű politikája

Az a tény, hogy az egyes iskolák a toleranciára nevelésben nagyfokú szabadságot élveznek, pozitív szerepet játszik. Nem minden intézmény él azonban a központi irányítás szintjén megadott szabadsággal. E szempontból az iskolavezetés minősége kulcskérdés. A szabadság a toleranciára nevelés gyakorlatában két sférában jelentős.

Az *első* a curriculum, amely kötelező elemei mellett, iskolai szinten szabadságot ad a tananyag strukturálása és szervezése, valamint a curriculum egészét átható olyan komplex nevelési feladatok tekintetében, mint többek között a toleranciára

nevelés. Egyes tanárok ezzel a szabadsággal önszántukból élnek, másoknak bátorításra van szükségük e tekintetben.

A második az iskolának mint közösségnek a teljes élete, amelyben nagy jelentőségű a toleráns cselekvés gyakorlata. Üzeneteket közvetít mind a tanulók, mind a szülők felé az iskolai fegyelem megteremtésének és fenntartásának a módja, a nyelvhasználat variabilitásának elfogadása, a nevelők magatartása a kulturális különbözőségekkel kapcsolatban, valamint a szülőkkel és a tágabb helyi közösséggel való kapcsolatainak a politikája.

Az iskolaközösség életének több eleme szolgálhatja a toleranciára nevelést. Azokban az intézményekben, amelyekben sokféle etnikai származású diák tanul, sajátos kultúráiknak a „cseréjével”, interkulturális tevékenységekkel számolhatók fel a család eredeti és az iskola gyakorlati kultúrája közötti gátak. Ha ezek az aktivitások folyamatosan részét képezik a kollektíva életének, akkor olyan klímát teremtenek, amelyben a szülők sem csupán megtűrtnek, hanem szívesen látottnak érzik magukat az intézményben..

Az iskolavezetésnek az az elhatározása, hogy az intézmény vegyen részt szomszédos vagy más országokbeli iskolákkal együttműködést igénylő tevékenységekben, fontos a toleranciára nevelés szempontjából. Például a Balti tengert körülvevő államok UNESCO-asszociált iskoláiban a tolerancia előmozdításának jó gyakorlati útját jelentette a kultúrával, a történelemmel, és a környezettel összefüggő céljaik megosztásának projektje.

A tolerancia praxisára megfelelő teret ad a tanulók számára a segítségnyújtás társaik tanulmányi munkájához. Így például a diákok közötti tanulmányi különbségek, illetőleg az etnikai differenciák tolerálásának fontos eszközét jelentik, ha az idősebbek segítenek a fiatalabbaknak a tanulásban, ha a különböző nemzetiségi származású osztálytársak együttműködnek csoport- és projektmunkában vagy közösségi tevékenységekben és így tovább.

Hasznos lehet a diákok bevonása az iskola irányításába. A tanulói önkormányzat keretében a fiatalok elgondolkodtató tapasztalatokat szerezhetnek az aktív, felelős csoportmunkában. Értékes lehet ennél szűkebb körben is a diákrészvétel az őket közvetlenül érintő ügyek egyikének-másikának az intézésében.

A toleranciára nevelés curriculum szintű megközelítése

Minden oktatási helyzet és interperszonális kapcsolat valamilyen módon értékekkel összefüggő állásfoglalást közvetít a tanulók számára. Így az, ahogyan a tanárok strukturálják tananyagukat, az a mód, ahogyan szervezik osztályuk életét, amiként kontaktust teremtenek növendékeikkel példát mutathat a toleranciára. Kifejezhet elfogadást az osztályon belüli különbözőségek iránt csakúgy, mint intellektuális toleranciát azon eltérő utak iránt, amelyeken haladva a diák megérti a tananyagot. Fontos kérdés tehát, hogy a tanár észreveszi-e a feldolgozandó tananyagban rejlő, a tolerancia különböző aspektusainak elsajátíttatására alkalmas lehetőségeket, s hogy él-e azokkal.

A tolerancia tanulása szempontjából, sok függ a curriculum alapján folyó *tanulói munka szervezési módjától*. Attól, hogy beiktat-e a pedagógus olyan tanulmányi munkát az osztályban, amelyben nem idegenek a tantárgyi határokon túlmenő integrált és kooperatív tevékenységek, például az alsó fokú iskolákban az egy téma köré szervezett önálló tanulói munkák vagy az alsó középfokú iskolákban a projektmunka meghonosítása. Az UNESCO-asszociált iskolák projektjei és más

hasonló, a multikulturális neveléssel kapcsolatos tapasztalatok alkalmas módját mutatják meg annak, miként csökkenthetők a tantárgyi keretek közé szorított nevelés korlátai és mozdítható elő más kultúráknak és életutaknak az elfogadása.

Bármilyen is legyen a tanítás-tanulás folyamatának felépítése, a curriculum-ba foglalt *tananyag* egymástól különböző részletei (tantárgyai), ha azokat a tanár megfelelő pedagógiai szemlélettel közelíti meg, igen sokféle lehetőséget kínálnak a tolerancia megtanulására, amint azt a következő néhány példa mutatja. Az *idegen nyelv* tanulása nemcsak a tágabb kommunikáció eszközeit jelenti a tanuló számára, hanem egyéb pozitív értéket is: az emberi alaptevékenység, a szóbeli és írásbeli kommunikáció különbségei megértésének egyik útját.

A *természettudományok* tanulása során a diákoknak módjuk van arra, hogy miközben elsajátítják a természettudomány módszereit, megértik, miként megy végbe a tudományos igazságok felfedezése. Megismerkednek a természettudományok történetével is, és ezen keresztül tudomást szerizhetnek – hadat üzenve a tolerancia legalattomosabb korlátjának: az etnocentrizmusnak, a nacionalista buzgalomnak – a különböző kultúrák és tudós egyéniségek hozzájárulásáról a tudományhoz, a civilizációhoz.

A *történelem* tantárgynak fontos szerepe van a tolerancia tanulása szempontjából, hiszen főként a történelmi mítoszokkal mozgósítják a nacionalizmust. Századunk tragédiái jól dokumentáltak, hogy a történelmi események skrupulusoktól mentes manipulációja miként válhat a nacionalista politika erősítésének eszközévé. A nemzetközi érettséginek és az Európatanácsnak egyes világtörténelmi, illetőleg európai történelmi eseményekkel kapcsolatos elemzései és kritikája – különös tekintettel az emberi jogok érvényesítésére és egy toleráns világrend létrehozására – nagy haszonnal járhat a nacionalizmus fékezése szempontjából.

A *földrajz és a társadalmi ismeretek* vannak a legszorosabb kapcsolatban a világ különböző népeiről való ismeretszerzéssel. A tanítás újabbban a leíró megközelítés helyett inkább az eszmék feldolgozására és a diákok önnön aktivitására, a saját élményű tanulásra orientál, ami a erősebb elkötelezettségre vezethet olyan értékek iránt, mint a tolerancia. Sok iskola e tantárgyak anyagában az ellentmondásokra, erkölcsi dilemmákra és értékekre koncentrál, s az oktatási tartalmat a lakóhelyi közösség problémáihöz kapcsolja, ami maga után vonja a közösségi kapcsolatok fejlesztését.

Az előbbieket demonstrálják, hogy a toleranciára nevelés hosszú és összetett folyamatában az iskola valamennyi szaktanárának megvan a maga sajátos szerepe. Nevelőmunkájuk sikerét az e feladat megoldásában való szoros együttműködés biztosíthatja.

Speciális tanulmányi kurzusok

Néhány, de nem minden iskolában és iskolarendszerben vannak olyan kurzusok, tantárgyak, amelyek speciálisan az erkölcsi értékek közvetítését tekintik feladatuknak. Elnevezésük különböző: állampolgári ismeretek, erkölcsi nevelés, vallási nevelés, etika. Az erkölcsi és vallásos nevelés terén a különböző társadalmi és politikai rendszerek ideológiája szerint regionális különbségek vannak. A pedagógia iránt érdeklődő körökben hosszan vitáznak arról, hogy a vallást kötelezően tanítsák-e a nyilvános iskolákban, s ha igen, akkor a rendszeres vallásoktatás kapjon-e helyet annak keretei között. Mivel a tolerancia több, különböző vallásban

egyaránt előírt érték, ez témánk szempontjából releváns kérdés, hiszen lehetnek iskolák, amelyek ennek keretében akarják megoldani a toleranciára nevelést.

A nyilvános iskolákban folyó vallásoktatásról a toleranciával összefüggésben két megjegyzést kell tenni. Először: nem tagadható a vallásnak és kérdésfeltevéseinek jelentősége az egyéni és a társadalmi élet szempontjából. Tehát a világ nagyobb vallásai történetének és tradícióinak ismerete fontos része a tanulók nevelésének. Másodszor: ismerve a vallásos hit és elkötelezettség szerepét az egyéni beállítódásban, a tanulók számára a legalább egy valláshoz – máshoz, mint az örökségül kapotthoz – kapcsolódó empatikus elkötelezettség jelentős a többi vallás tételei megértésének és a tolerancia fejlődésének is.

Az iskolai és a közösségi élet más területei

Az iskolák és a felsőoktatási intézmények a szaktárgyi oktatáson túl más, többlet lehetőséget is nyújtanak a tolerancia tanulására. Sok iskolában úgynevezett „otthon-szobát”, klubhelyiséget létesítenek, ahol naponta meghatározott időt tölthetnek a diákok. Ott létrejöhetnek informális kapcsolatok a társakkal, valamelyik tanárral vagy osztálycsoporttal. Az otthon-szoba helyet ad az iskolai vagy társadalmi események spontán – a toleranciával is összefüggő – megvitatásának. Némely, főként felső közép fokú és felsőoktatási intézményben működnek diákegyesületek, amelyek alkalmat adnak a különböző társadalmi, kulturális háttérű tanulók együttes tevékenységére közös érdeklődési területeken. Ezek a kis közösségek magukban foglalnak jótékonyági vagy fejlődő országoknak segítséget nyújtó klubokat, más országok diákjaival való levelezést bonyolító, tanulók csereutazásait megszervező csoportokat és így tovább.

Kedvező, ha az iskola erőfeszítései kiegészülnek a helyi közösség által önszervező módon létrehozott aktivitások egész sorával. Ezek kimondottan tapasztalati és gyakorlati jellegűek. Gondosan tervezett és irányított érintkezésre adnak módot különböző csoportokkal, közöttük olyanokkal is, amelyekben gyakori az erős belső feszültség. Ebben az összefüggésben hasznos olyan közösségek kiválasztása, amelyekben nem ritka a káros tolerancia. Az ezekkel létesített kapcsolatokban haszonnal lehet alkalmazni a kutatások eredményeiből eredő és a más közösségekben bevált feszültségoldó tapasztalatokból levont tanulságokat. A lakónegyedi összejövetelek jó szinterei a megosztott közösség különböző táboraiból kikerülő gyerekek találkozására, amelynek során észrevehetik, hogy milyen sok tekintetben hasonlítanak egymáshoz.

Sok közösségi lehetőség van nemzetközi kapcsolatok létesítésére a táborozások, diákcserék, más iskolákkal közösen szervezett akciók alkalmával. Ezek szisztematikus értékelése elvi szinten ugyan még nem történt meg, de köztudott, hogy jó kiindulást jelentenek a más országokra vonatkozó tudatlanság megszüntetésére és a barátság erősítésére.

Mindezekkel kapcsolatban alapvető kérdés, hogy a közösség támogatja-e az iskola toleranciát erősítő törekvéseit, vagy nem.

A toleranciára nevelés pedagógiai értékelése

Intézményi szinten az értékelés praktikus és jól irányítható módja a curriculum alapján végzett tanári munka ellenőrzése, amely szervezhető az egyes iskoláknak vagy egy egész terület intézményeinek a szintjén. A toleranciára nevelés céljaira és stratégiáira kiterjedő megbeszélésen ugyanis meg lehet állapítani az iskolában

megszervezett tevékenységek aktuális és várható eredményét, és fel lehet mérni a pedagógiai intézkedések hiányosságait, az átfedéseket és az előrehaladást. Ezen az úton el lehet dönteni, hogy mennyire kielégítőek az intézményben hozott intézkedések a toleranciával kapcsolatban, és megítélhető azok hatékonysága is.

Jelenleg a legtöbb nevelési intézményben nem vizsgálják, nem értékelik közvetlenül, céloztan a tanulók toleranciájának az alakulását. Ez nem is könnyű feladat, hiszen annak fejlődése – más személyiségvonásokhoz hasonlóan – nem azonnali, szükségképpen és közvetlen eredménye az oktatásnak. Inkább az egyén közvetett, a nevelés többéves, tartós hatására adott személyes válasza az öt érv benyomások széles körére. Ennek ellenére szükséges a fejlődés bizonyos értékelésre törekedni. Néhány nevelési intézményben ígéretes elmozdulás történt ebbe az irányba: megpróbáltak a formatív értékeléssel, amely a tanárok számára menetközben ad visszajelzést oktatási programjaik eredményeiről és jelzéseket azok szükséges módosításának tartalmára, irányaira. Emellett fontos további teendő a diákok önértékelése jelentőségének és a társaik értékelésében betöltött szerepének átgondolása, lehetőségeinek felmérése.

Előrehaladás történt a leíró tanulói jellemzések készítésének az irányába, amely inkább tudósít, mintsem számszerűen fejezi ki a személyiségfejlődés eredményeit. A diákprofilok gyakran indokolatlanul részletezettek és nagyon szubjektívek. A tanároknak azonban érvényes és megbízható megállapításokat kell tenniük diákjaikról, egyszerű nyelven, mert ennek az alapján a szülők, a jövőendő munkaadók, a közoktatási hatóságok képet alkothatnak maguknak a tanuló személyiségének főbb jellemzőiről. Az ilyen jellemzésekben is lehetnek tévedések, mint minden értékelésben. Nagyobb lenne a kockázat, ha az eredmények számbavétele a különböző értékek vonatkozásában megfelelő eszközök híján elmaradna, ami azzal járhatna, hogy a velük kapcsolatban iskolai tevékenységek elvesztenék jelentőségüket.

A tanárok felkészítése

A minden tanulóra teljes iskolai pályafutása során irányuló toleranciára nevelés valamennyi tanár iránt sokféle igényt támaszt. Ezek kielégítéséhez megfelelő felkészítésre, támogatásra és időre van szükségük.

Az iskolák vezetőinek a feladata az intézményen belül az ilyen irányú nevelőmunka koordinálása és megfelelő eszközökkel való szorgalmazása, segítése.

Természetesen a toleranciára nevelés szakszerűsége a pedagógiai tevékenység egészéhez hasonlóan, nagymértékben függ a pedagógusképzés és -továbbképzés tartalmától, színvonalától. Ezzel kapcsolatban a következőket érdemes átgondolni.

Először: az értékekre neveléssel összefüggő pedagógusképzés és -továbbképzés az európai régióban és a világ több országában egyenetlen. Néhány államban, mint például Malajziában és Japánban azonban a szükséges figyelmet fordítják az erkölcsi tréningre. Mindkét képzési formának, valamint a felügyeletnek és tanácsadásnak minden országban fontos szerepe van. Egy valamennyi tanár számára szervezett kurzus – az értékek széles értelmezett körének a közvetítésére – jó módja az értékre nevelés iskolai szintű, integrált megközelítésének. Ez természetesen nem teszi elhanyagolhatóvá iskolai projektek kidolgozását csakúgy, mint a helyben tapasztalt problémáknak a tolerancia alapján történő megoldására koncentráló kis továbbképzési műhelyek működését.

Másodsor: segíteni és erősíteni kell a tanárok toleranciáját az oktatási folyamatban és a tanulókkal való érintkezésben, elkerülve az általuk hirdetett

értékek és a gyakorlat ellenmondásait. A pedagógusok intoleráns viselkedése gyakorta fakad felelős tanári szerepüknek a félreértelmezéséből, és annak betöltése során egyszerű-másszor megsértik a tanulók iránti kötelező tapintatot.

Harmadszor: a közoktatás-irányítás feladata, hogy az oktatási-nevelési folyamat értékelése során győződjön meg arról, hogy az értékek, azokon belül a tolerancia tanulása és gyakorlatának fejlesztése a tantárgyi oktatásban végbemenő kognitív tanuláshoz hasonlóan megtörtént-e.

A jövő fejlődés irányai

Az összefoglalás igényével kell szót ejteni néhány közoktatás-politikai kérdésről. Az üres általánosítások kivételével nem lehet valamennyi országra érvényes megállapításokat tenni a toleranciára nevelésről. Az egyes nemzeteknek a saját helyzetükhöz, kultúrájukhoz mérten, különböző utakon kell megközelíteniük a kérdést. A toleranciára nevelésnek, mint az értékekre nevelés részének, kitűzhető ugyan egy nagyon általános célja, de annak az eredményes interpretációja és átültetése az egyes országok sajátos közoktatás-politikájába és programjaiba csakis az adott állam realitásainak, szokásainak az ismerete alapján lehetséges.

Mivel a kutatási eredmények ma még nem elég meggyőzőek, a tolerancia tanulásának korai életszakaszban kell megindulnia, és végig kell kísérnie a személyiségfejlődés egész folyamatát. Nem bízható a véletlenre, a családra, a kortárscsoportra vagy esetenkénti iskolai tevékenységekre; következetességre és folyamatosságra van szükség.

Minden pedagógus valójában „toleranciatanár”, akinek támogatást kell kapnia érték közvetítő tevékenységéhez. A pedagógiai felügyelet és tanácsadás felelőssége biztosítani, hogy ez a curriculum egészét átható feladat megvalósuljon mind az iskolában, mind azon kívül.

A szokványos értékelési, tesztelési gyakorlat a toleranciára nevelés szempontjából inkább korlátot, mint segítséget jelent.

A közoktatás egészének mind az iskolarendszer, mind az egyes iskolák szintjén elő kell segítenie a toleranciára nevelést. A tanulóknak az iskolák elfogadó környezetében minél korábban érintkezésbe kell kerülniük olyan társakkal, csoportokkal akik „mások”, mint ők.

Rendszeresen értékelni szükséges a toleranciára nevelés eredményeit annak megállapítására, hogy elérte-e kitűzött céljait, megfelelőek-e a módszerei stb.

Kérdés, hogy a toleranciára nevelés állami vagy közösségi felelősség-e. Ha teljes mértékben az államra bizzák, nem lesz hatékony – és egyébként is, az államnak nem lesz rá elegendő pénze. Ez nem jelenti azt, hogy nincs benne szerepe. A kormányoknak és a kormányközi szervezeteknek az a legfontosabb felelőssége, hogy legyen a céloknak és az elvárásoknak meghatározott kerete, hogy megfelelő helyet kapjon eredményeinek az értékelése, és hogy az értékre neveléshez olyan mértékben álljanak rendelkezésre az anyagiak, mint az anyanyelv, a matematika a természettudományok és a többi tantárgy számára.

Helen Connell: Education and Tolerance. International Commission on Education for the Twenty-first Century. UNESCO, Paris, 1994.

Fordította: *Majzik Lászlóné*